

NAGY FERENC

A büntetőjog legújabb változásairól – nemzetközi és hazai kitekintés alapján

Egyes módosítások az osztrák és az angol büntetőjogban

Nem csupán az idő változik és vele együtt mi is, hanem a büntetőjog szférájában szintén folyamatos a változás. Az értelem e területen is hiába keres állandóságot, mindig csak csalódhat, mert nincs állandó. Kriminálpolitikai, büntetőjogi tekintetben manapság lényegében két különböző, meghatározó alappozíciót figyelhetünk meg.¹ Egyik oldalon a büntetőjog expanzióját, kiterjesztését erősödő kritika éri. Ebben az értelemben a bírálókat az absztrakt veszélyességi tényállások mind gyakoribb megalkotása és alkalmazása, az univerzális jellegű jogi tárgyak növekedése, a büntetőjogi normák nem fékezhető szaporodása, a büntetőjognak a társadalmi élet irányítása átfogó preventív eszközévé történő kiépítése ellen irányul. A jelenlegi kriminálpolitika kritikai elemzésének negatív mérlege kiegészül az állami beavatkozás bővülésével és intenzívebbé válásával a büntető eljárás és a rendőri tevékenység területén. Ilyen összefüggésben nem érthetetlen, ha a német szakirodalomban Müller-Dietz professzor feltette a kérdést, hogy van-e egyáltalán haladás a büntetőjogban.²

A másik oldalon a jelenlegi társadalmi felfogásnak, a bűnözés alakulásának megfelelően a büntetőjog hatékonyabb kialakítását igyekeznek elérni. Az Európai Unió tagállamaiban elsősorban a szervezett bűnözésnek a belső biztonságra gyakorolt veszélye, illetve ezen jelenség visszaszorítására irányuló törekvés a motorja számos büntetőjogi változásnak. A határokon átlépő bűnözés (drog, gazdasági, környezet elleni deliktumok...) részben új megoldások és új stratégia bevezetését teszi szükségessé mind a büntető anyagi, mind az eljárásjogban.³

Így például az *osztrák büntetőjogban a Btk.* 1993. évi novellája által bevezetett, majd az *1996. évi módosító törvénnyel* átalakított *278a § a bünszervezetről* rendelkezik. Ily módon a bünszervezet fogalmát a Btk. definiálja, amely szerint

- nagyobb számú személynek hosszabb időszakra vonatkozó vállalkozásszerű egyesülésének létesítése vagy ilyen szervezetben tagként való részvétele,
- amely, ha nem is kizárólag, de a törvényben felsorolt súlyos büntetendő cselekmények visszatérő és tervezett elkövetésére irányul,

¹ Vö. Eser, A.–Huber, B. (Hrsg.): *Strafrechtsentwicklung in Europa. Landesberichte 1993/1996.* 5.1. Freiburg i. Br. 1997. Ez a kötet 1997 nyarán jelent meg, de sajnos, magyarországi jelentés nélkül.

² Müller-Dietz, H.: *Gibt es Fortschritt im Strafrecht?* In: Scholler, K. (Hrsg.): *Festschrift für Otto Triffterer.* Wien, New York, 1996. 677–693. p.

³ Vö. Eser, A.–Huber, B. (Hrsg.): *Strafrechtsentwicklung in Europa. Landesberichte 1993/1996.* 5.1. Freiburg i. Br. 1997.

- amelynek révén nagy mértékű gazdagodásra, vagy a politikában avagy a gazdaságban jelentős befolyás elérésére törekszik, és
- mások korrumpálását, megfélemlítését vagy a bűnüldözési intézkedések speciális módú kivédését célozza.

A vállalkozáshoz hasonló egyesülés lényegi ismérvei a munkamegosztáson alapuló eljárás, a hierarchikus felépítés, valamint bizonyos infrastruktúra megléte. A nagyobb számú személy az irodalomban és a judikaturában mintegy tíz főt jelent. A bünszervezet a súlyos bűncselekmények visszatérő, azaz ismétlődő, tervezett, vagyis előre kitervelt és jól előkészített módon történő elkövetését célozza. A súlyos bűncselekmények azok, amelyek az életet, testi épséget, a szabadságot vagy a vagyont fenyegetik, avagy amelyek az emberek szexuális kizsákmányolására, a harci eszközökkel, nukleáris és radioaktív anyaggal, veszélyes hulladékkal, hamis(ított) pénzzel vagy kábítószerrel való meg nem engedett forgalomra irányulnak.

Az osztrákoknál ugyancsak a Btk-t módosító 1996. évi törvény újraszabályozta a *gazdagodás lefőlözését* (20. §), amely jogkövetkezmény – a korábbival ellentétben – már nem mellékbüntetés. Az új rendelkezés értelmében a gazdagodás lefőlözése a büntetéssel fenyegetett cselekmény elkövetéséhez kapcsolódik és nem előfeltétele az elkövető bűnössége. Az új szabályozással a büntetendő cselekmény révén szerzett jogtalan vagyoni előny elvonását, az ún. gazdagítlanítást kívánják elérni.⁴

Az *angolokat* is intézkedésre készíti – egyebek mellett – az ismertté vált és az azokból felderített bűncselekmények emelkedő száma. Az 1995. évre vonatkozó, a belügyminisztérium (Home Office) által megadott hivatalos adatok alapján az 51,6 millió lakosságot számláló Angliában és Walesben közel ötmillió (4.885.944) bűncselekményt regisztráltak. Ezek közül 1.276.875 esetben sikerült felderíteni a bűnesetet, ami átlagosan mindössze 26 %-os felderítési arányt jelent.

A *White Paper* 1996 áprilisi kiadása új javaslatokat tartalmaz az ítélkezési gyakorlat szigorításának irányába. Így pl. a fogvatartott személy esetében megszünteti az automatikus szabadlábra helyezést, továbbá a feltételes szabadlábra bocsátást. Kíróható az életfogytig tartó szabadságvesztés súlyos szexuális vagy erőszakos bűncselekmények ismételt elkövetői esetében is.⁵ (Ennek kapcsán megjegyezhető, hogy az angoloknál az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték átlagos népessége az 1957. évi 140-ről 1981-ben 1675-re és 1992-ben már mintegy 3000-re emelkedett. Ennek folytán Nagy-Britannia az az ország, amely több életfogytiglanra elítéltet tart fogva, mint az Európa Tanács összes többi tagállama együttvéve⁶.)

További javaslat vonatkozik a kiszabható szabadságvesztés időtartamának kötelező minimumára a kábítószer-kereskedőkkel és a betörések ismételt elkövetőivel szemben. Emellett a börtönépítési program keretében 11.000 új cellát terveznek létesíteni és a rehabilitáció kifejezést a büntetés-végrehajtással kapcsolatos szókincsből eltüntetni igényeznek.⁷

⁴ Foregger, E.–Kodek, G.: Strafrechtbuch. Kurzkomentar. 6. Aufl. Wien, 1997. 84–87. és 617–619. p.

⁵ Britain 1997. An Official Handbook. London, 1996. 84. p.; Ez a javaslat azóta törvény lett: Crime (Sentences) Act 1997.; Vö: Ashworth, A.: Ein repressiver Umschwung der englischen Strafrechtswissenschaft. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW) 109 (1997/3) 677–685. p.

⁶ Kaiser, G.: Kriminologie. 10. Aufl. Heidelberg, 1997. 424. p.

⁷ Zur Kriminalpolitik in Grossbritannien. In.: Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe 1997/4. 225. p.

Az új spanyol Btk. általános részéről

A nyugat-európai országok közül a legutóbbi időszakban – a franciákat követően – a *spanyoloknál* született új Btk. A spanyol parlament az új Btk-t 1995. november 8-án fogadta el és a kihirdetésére 1995. november 23-án került sor.⁸ Az új büntető kódex 1996. május 24-én lépett hatályba. Az új spanyol Btk. hosszú reformmunkálatok eredménye, amely az 1978. évi alkotmánynak, a spanyol büntetőjog-tudomány és a modern kriminálpolitika célkitűzéseinek egyaránt megfelel. Az új Btk. megalkotására való törekvés az 1980. évi tervezetig nyúlik vissza, majd ezt az 1983. évi előtervezet követte, ezután pedig az új Btk. általános részének 1990. évi alapjai és az 1992. évi tervezet következett. Az 1994. évi Btk. tervezet, amelyből lényegében a jelenleg hatályos új Btk. létrejött, támaszkodik a korábbi tervezetekre. A spanyol törvényhozó fő törekvése az volt, hogy az új Btk. a szociális és demokratikus jogállamként proklamált 1978. évi spanyol alkotmány elveihez és értékfelfogásához jobban igazodjék. Az új büntető törvénykönyv támaszkodik a *törvényesség, a bűnösség és a minimális beavatkozás* (ultima ratio, illetve szubszidiaritás) *elveire*. Figyelemre méltó, hogy az új kódex legelső cikkeiben rögzített *törvényességi elv* nemcsak a bűncselekményekre és a büntetésekre, hanem a biztonsági és a javító intézkedésekre és alkalmazásuk előfeltételeire is vonatkozik.

A *bűnösségi elv* értelmében az új spanyol Btk-ban is egyértelműen a bűnösség a büntetés meghatározó alapja és ugyanakkor korlátja. A kódex 5. cikke az objektív felelősséget kizárja, amely rendelkezés szerint nincs büntetés szándékosság vagy gondatlanság nélkül. Az új Btk. nem veszi át azt a korábbi szabályt, hogy a büntetés enyhíthető, ha a bűnelkövető tette súlyos következményét nem kívánta okozni. Az új kódex különös részében a törvényhozó igyekszik elkerülni az ún. eredményminősített deliktumok szabályozását, bár néhány bűncselekményi tényállásnál ez megtalálható.

A *minimális beavatkozás elvével* függ össze, hogy az új Btk. a gondatlan magatartás büntethetőségét csak kivételesen írja elő. A régi szabályozás minden gondatlan cselekményt büntetni rendelt, amely a szándékos bűncselekményi változatnak megfelelt. Ezt a megoldást az elmélet korábban kritizálta és most az új rendelkezés a gondatlan cselekményt csak a törvény által kifejezetten előírt esetekben fenyegeti büntetéssel. Ez felel meg a törvényesség elvének is, hisz korábban gyakran vitatott volt, hogy az adott bűncselekmény gondatlanul elkövethető-e. Az előkészület tekintetében hasonló a helyzet: a régi Btk. minden szándékos deliktumnál büntette, jelenleg viszont csak azon esetekben büntethető az előkészületi stádium, amennyiben a törvény azt kifejezetten előírja. A kísérletet azonban már valamennyi szándékos deliktumnál büntetni rendeli, mint ahogy korábban is. A kísérlet törvényi fogalma az objektív teóriát követi. Ez vonatkozik az alkalmatlan kísérletre is, hiszen ez büntetlenül marad. Ezzel pedig a kísérleti szabályozás szubjektív irányultságát feladták.

Az új Btk-ban a bűncselekmények súlyos deliktumokra, kevésbé súlyos deliktumokra és kihágásokra tagolódnak.

A *tetteség-részesség* területén az új kódex a közvetett tettes és társtettes kifejezett szabályozását vezeti be. Ellenben változatlanul megmaradt a túlhaladottnak tekinthető fősegéd kategóriája, vagyis aki segítő magatartásával a bűncselekmény elkövetésének nélkülözhetetlenül szükséges okát szolgáltatja. A tilalmazottságban való tévedést a Schuldtheorie alapján ítélik meg. Nincs viszont szabályozás, mint ahogy régebben sem, a jogellenességet kizáró ok objektív előfeltételeiben való tévedésről.

⁸ Código Penal. Boletín Oficial del Estado, Madrid, 1995.

A visszaesés büntetést súlyosító körülmény. Az új Btk. a büntetés egyesítő teóriájára épül, ami a spanyol büntetőjog-tudományban is uralkodónak mondható. Nem sikerült viszont elérnie a különböző büntetési célok kielégítő harmonizációját, mivel olykor talán túlzottan is helyeződik a hangsúly a generálprevencióra, máshol pedig a speciálprevencióra.

A spanyol Btk. szankciórendszeréről

A *büntetési rendszert* illetően a szabadságvesztés-büntetés jelentősen egyszerűsödött. Szabadságelvonó büntetésként maradt a börtönbüntetés, a hátrévi elzárás és a pénzbüntetés meg nem fizetése miatti szabadságelvonás. A *börtönbüntetés* minimuma hat hónap, maximális tartama általában 20 év, de néhány bűncselekménynél a törvény hosszabb tartamú szabadságvesztéssel fenyeget. Így pl. a lázadás, a király és a királyi család tagjainak szándékos megölése, avagy külföldi államfő vagy más, nemzetközi szerződéssel védett személy szándékos megölése esetén a börtönbüntetés felső határa 25 évtől 30 évig terjed. Terrorizmusnál és népiirtásnál 30 évig, gyilkosság esetében pedig 25 évig tartó börtönbüntetéssel fenyeget a törvény.

A *hátrévi elzárás* lényegében rövid tartamú szabadságvesztés, amit elvileg az elítélt lakóhelyének közelében lévő büntető intézetben kell végrehajtani. Ha nincs ilyen intézet, akkor a bíró az ügyész meghallgatása és a bűnelkövető egyetértése után úgy is dönthet, hogy az elzárást az adott település egyik meghatározott helyiségében kell letölteni. A hátrévi elzárás feltételeken is kiszabható. A 6 hónaptól egy évig terjedő börtönbüntetés hátrévi elzárással vagy pénzbüntetéssel helyettesíthető, amennyiben az elkövetett bűncselekmény jellege, az elkövető személyi körülményei, magatartása különösen a kár jóvátétele ezt indokolják, kivéve a szokásszerű visszaeső büntetett. Lehetséges a hátrévi elzárásnak – az elkövető egyetértésével – pénzbüntetéssel vagy közérdekű munkával való helyettesítése is. Ugyancsak adott a lehetőség, hogy a két évig tartó börtönbüntetést hátrévi elzárással vagy pénzbüntetéssel helyettesítsék, ha a tett és a tettes körülményeiből következően az enyhébb büntetés végrehajtása a prevenció céljainak érvényesülését nem hiúsítja meg, feltéve ha nem szokásszerű visszaeső büntetetről van szó. Megjegyzendő, hogy a Btk. 88. cikkében érintett 6 hótól 2 évig tartó börtönbüntetés helyettesítése nem a törvényben fenyegetett, hanem a kiszabott büntetésre vonatkozik, ennek következtében a helyettesítési lehetőség a viszonylag súlyos deliktumokra is kiterjed.

Nem érvényesül viszont az új Btk.-ban a büntetésnek munkával való csökkentése, amit az előző kódex szabályozott. Korábban a börtönbüntetés végrehajtásának tényleges tartamát kb. a harmadával lehetett csökkenteni, mert két munkával töltött nap után egy további nap büntetés az elítéltnak elengedhető volt, ha jó magatartást is tanúsított.

A *végrehajtás felfüggesztésének* alkalmazhatósága általában a két évig terjedő – a konkrét esetben elrendelt – börtönbüntetésig, kivételes esetekben viszont 3 évig terjed.

A spanyol szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy azon börtönbüntetés, amelynek tényleges letöltése 15 éven túl tart, a tettesi személyiség súlyos károsodását okozhatja. A törvényben rögzített 25 évi, illetve 30 évi börtönbüntetés pedig már az embertelen büntetés alkotmányi tilalma megsértésének is tekinthető, ugyanis még a feltételes szabadon bocsátással is rendszerint e büntetési tartam csupán negyedét engedik el a végrehajtás során. A generálprevenció szempontja túlzottan jelentkezik a halma-

zat esetében, az erre vonatkozó szabályozás révén a tényleges szabadságelvonás 30 évig terjedhet.

A büntetések között viszont *nem található az életfogytig tartó szabadságvesztés*, továbbá a *halálbüntetés sem*, mert azt az 1978. évi spanyol alkotmány 15. cikke kivételes büntetésként csak háború esetén teszi elrendelhetővé. Tehát a spanyol általános büntetőjog a halálbüntetést már korábban kiiktatta a büntetések sorából, de a katonai büntető törvénykönyv háborús időszakban lehetővé teszi ezen legsúlyosabb szankció alkalmazását.

Az új spanyol Btk. *újítása a napi tételes rendszer bevezetése* a pénzbüntetés körében, amely részletekben is fizethető. Az elkövető anyagi, gazdasági teherbírásának meghatározásánál nem csak a keresetet, hanem a tőkét, illetve a belőle származó jövedelmet is figyelembe veszik. A pénzbüntetés meg nem fizetése esetén a helyettesítő szabadságvesztés hétvégi elzárás formájában történhet, ami – az elítélt egyetértésével – közérdekű munkával helyettesíthető.

Az új kódex nem ismer ún. antedeliktuális jellegű intézkedést, s az ezzel kapcsolatos 1970. évi törvényt eltörölték. Az *intézkedés* alkalmazásának előfeltétele az elkövetőnek a megvalósított bűncselekményben vagy büntetendő cselekményben megnyilvánuló kriminális veszélyessége. Nagyon lényeges rendelkezés vonatkozik az intézkedések elrendelésénél az *arányossági elv* figyelembe vételére. A biztonsági és a javító intézkedések ugyanis sem súlyosabbak, sem hosszabb tartamúak nem lehetnek, mint az elkövetett deliktumra a törvényben előírt büntetés és szükségesnek kell lennie az elkövető veszélyességének a megelőzésére. Tehát az elkövető veszélyessége a megvalósított deliktumban jut kifejezésre és az intézkedésnek a büntetendő cselekmény súlyához, illetve a jövőben várhatóan megvalósítandó deliktumhoz viszonyítva arányban kell állnia.

Nincs speciális intézkedés a súlyos bűncselekményeket ismételten elkövető szokásszerű visszaesőkkel szemben.⁹

Az új orosz Btk-ról

Az új Btk. létrejötté

Több előzetes tervezet létrejöttét követően az állami дума (parlament) által egy ún. egyeztető (közvetítő) bizottság kapott megbízatást egy kompromisszum-tervezet elkészítésére, amelyet az állami дума 1994 decemberében első és 1995 októberében második olvasatban tárgyalt és fogadott el. Az orosz szakemberek számára is meglepetést jelentett, hogy az államelnök a parlament által elfogadott tervezetet nem írta alá, azt újból a dumának utalta vissza több módosítás beépítése érdekében. Ezt követően a дума végleges formájában a tervezetet 1996. május 24-én fogadta el. A Föderációs Tanács 1996. június 5-i megerősítése és az államelnök 1996. június 13-i aláírása után az *új*

⁹ Az új spanyol Btk rendelkezéseiről ismertetést ad Cerezo Mir, J.: Das neue spanische Strafgesetzbuch von 1995. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW) 108(1996/4). 857–872. p.; továbbá Pérez del Valle, C.: Spanien. In.: Eser, A.–Huber, B. (Hrsg.): Strafrechtsentwicklung in Europa. Landesberichte 1993/1996. 5.1. Freiburg i. Br. 1997. 733–739. p.

orosz Btk. 1997. január 1-én lépett hatályba.¹⁰ Az 1922., 1926. és 1960. évi korábbi szovjet Btk-kat követően ez a negyedik Btk. 1917 után.

A Btk. elfogadásával az új büntető eljárási (Be.) és büntetés-végrehajtási (Bv.) törvény is készül. E törvények tervezetei szintén már hosszabb ideje vannak a parlament előtt: 1996 decemberében a Be. tervetzellet foglalkoztak első olvasatban és a дума a Bv. tv. tervetzelletét már második olvasatban tárgyalta. Szintén a дума előtt fekszik a szervezett bűnözés elleni küzdelemlről szóló tervetzellet, amit azonban erőteljes kritikával illettek.

Az új Btk. általános jellemzése

Az új Btk. esetében nem a korábbi 1960. évi Btk. pusztá átdolgozásáról, hanem teljesen új büntetőjogról van szó.¹¹ Az általános rész összesen 104 cikkéből 99 teljesen új ill. új megfogalmazású. Nem kevésbé átfogó a különös rész új feldolgozása. Az új Btk. alapjául új értékrendszer szolgál, amelyet az 1990-es évek eleje óta bekövetkezett, a politikai rendszerrel, a társadalmi és gazdaságpolitikai feltételekkel kapcsolatos alapvető változások határoznak meg. Míg az 1960. évi Btk. különös része az állam elleni bűncselekmények fejezettel kezdődött, az 1996. évi Btk. a személyek elleni bűncselekmények fejezettel. Az új rendszerezés hangsúlyozni kívánta, hogy az ember, annak jogai és kötelezettségei a legnagyobb, a legfontosabb érték és egyúttal az 1960. évi Btk-tól való távolságtartással, amely a szocialista totalitárius ideológiai rendszert deklarálta, amely szerint az egyes személy érdekei és jogai az állam érdekeinek alárendeltek.

A Btk. általános része

Az 1996. évi Btk. 1. cikke szerint egy cselekmény csak akkor üldözhető bűncselekményként, ha azt a Btk-ban büntetéssel fenyegetik; minden más törvényi rendelkezést, amely büntetőjogi felelősséget ír elő, a Btk-ba kell beépíteni. Valamennyi büntetőjogi rendelkezésnek a Btk-ba való koncentrálásakor az új Btk. is az 1960. évi kódexből indult ki. Ez az elv dicsérendő, de a modern társadalomban a büntetőjog terjedelme folytán ennek megvalósítása többek szerint kétséges.

Az új Btk. az orosz föderáció Btk-ja *feladatai és elvei* fejezettel kezdődik [2. cikk (1)]. E Btk. feladatai az ember és polgár, a vagyon, az orosz föderáció közrendje, a béke biztosítása és az emberiség biztonsága, valamint a bűncselekmények megelőzése. Ez az előírás tartalmilag kérdéses (miben, mi által különbözik a nevezett jogi tárgyak "védelme" a bűncselekmények megelőzésétől) és nem teljes körű (hiányzik pl. az állami hatalom és a gazdasági rend.)

A törvényben rögzített elvek: a törvényesség (3. cikk), a törvény előtti egyenlőség (4. cikk), a bűnösség elve (5. cikk), az igazságosság (6. cikk). A 7. cikk a humanizmus elvét határozza meg úgy, hogy az orosz törvényhozás az embert, annak biztonságát védi.

¹⁰ *Szkuratov–Lebegyev–Ignatov–Kraszikov...*: Kommentarij k Ugolovnomu Kodekszu Rosszijaszkoi Federacii. Moszkva, 1996.

¹¹ Az új orosz Btk-ról ismertetést ad *Schroeder, F.-Ch.*: Das neue russische Strafgesetzbuch. Juristen-Zeitung, 1997/1. 19–21. p.; továbbá *Lammich, S.*: Das neue russische Strafgesetzbuch von 1996. ZStW 109 (1997/2) 417–433. p.; *Golovko, L.*: Le nouveau code pénal de la Russie. Revue de science criminelle et de droit pénal comparé (3) juil.–sept. 1997. 561–577. p.

A bűncselekmény definíciója [14. cikk (1)] értelmében a bűncselekmény – egyebek mellett – társadalomra veszélyes cselekmény. 1917 óta materiális bűncselekmény-fogalom érvényesül, vagyis egy cselekmény csak akkor bűncselekmény, ha az a társadalomra veszélyes is. Kérdéses volt a jelenlegi Btk. kodifikációja során, hogy e fogalom alatt mit kell érteni, milyen kritériumok alapján kell döntenie arról, hogy a cselekmény társadalomra veszélyes-e. Az irodalomban különböző tartalmat kölcsönöztek e fogalomnak. Volt olyan felfogás, amely szerint a társadalomra veszélyesség a társadalomra mint egészre, ill. az egész jogrendszerre veszélyt feltételezett és mint ilyen a társadalomra veszélyesség fogalmába akkor illett, ha a cselekmény a Btk. által védett jogi tárgyat (tehát az egyes személy érdekeit is) veszélyeztette. E fogalmi elemnek az új Btk-ba való átvétele ellentétes vitát váltott ki. Az 1994. évi kormányzati Btk-tervezet a társadalomra veszélyesség fogalmát mellőzte, azzal indokolván, hogy a "társadalomra veszélyesség" csupán a cselekménynek a társadalomra való veszélyességét, de nem az egyes személy számára való veszélyességet juttatja kifejezésre, azonban mégis szükséges, hogy a bűncselekmény ne csak a társadalomra, hanem az egyes személyre is veszélyes magatartást foglaljon magába. E fogalmi elem fenntartása mellett állást foglalók ellen a politikai visszaélés érve is elhangzott. (Piontkovszkij 1961-ben úgy írt, hogy a szocialista törvényhozás számára nélkülözhetetlen az osztályjelleg és a politika kifejezésre juttatása.) A végleges szövegben a 14. cikk (1) bekezdésében megnevezik a társadalomra veszélyességet, de az 1960. évi Btk-tól eltérően a "társadalomra veszélyesség" tartalmát igyekeztek meghatározni. Eszerint egy cselekmény nem bűncselekmény, ha az a csekély volta miatt nem társadalomra veszélyes, azaz az egyes személy, a társadalom, vagy az állam számára sérelmet, illetve a sérelem, a kár keletkezésének veszélyét nem jelenti.

Új a bűncselekmény-fogalomban a bűnösségi elv kifejezett kiemelése. A büntetőjogilag szankcionált cselekmény a 14. cikk (1) szerint csak akkor bűncselekmény, ha azt "bűnösen" követik el. A bűnösségi elv az elvek között is szerepel a Btk-ban, és az objektív felelősséget, vagyis a kár(hátrány) nem bűnös okozásáért a büntetőjogi felelősséget megengedhetetlennek tartja a kódex.

Az új Btk. a bűncselekmények súly szerinti felosztásánál négyes szisztémát (tetratomiát) képvisel: enyhe súlyú, közepes súlyú, súlyos bűncselekmények és különösen súlyos bűncselekmények között (15. cikk) tesz különbséget.

A *bűncselekmények kategorizálásának* kritériumát a tett súlya és jellege, a bűnösség neme (szándékosság vagy gondatlanság) határozza meg, valamint a cselekmény társadalomra veszélyességének foka, amely a fenyegetett büntetés mértékének fokmérője. Az új Btk. különböztet

- csekély súlyú bűncselekmények (szándékos vagy gondatlan deliktum), amit a törvény 2 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyeget,
- közepes súlyú bűncselekmény (szándékos és gondatlan bűncselekmény), amit a törvény 5 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyeget,
- súlyos bűncselekmények (szándékos ill. gondatlan büntetendő cselekmény), amit a törvény 10 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyeget, és
- különösen súlyos bűncselekmények (szándékos bűncselekmények) között, amit a törvény 10 évi, vagy annál hosszabb tartamú szabadságvesztéssel fenyeget.

Ezen kategorizálásnak jelentősége van tekintetben, hogy milyen végrehajtási típusban és milyen végrehajtási rezsimben kell az elrendelt szabadságvesztést végrehajtani. Továbbá az előkészület büntetendősége szempontjából, a büntetőjogi felelősség alóli mentesítésnél, a feltételes szabadon bocsátásnál stb.

A *büntethetőséget kizáró okok* a jogos védelem és a végszükség mellett a következők:

– A bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személy őrizetbe vétele, ha az *őrizetbevétel* azzal a szándékkal történik, hogy az őrizetbe vett személyt az illetékes szervnek átadja és ezzel újabb bűncselekmény elkövetését előzi meg.

– Ha a cselekmény *fizikai vagy pszichikai kényszer* hatására történik, aminek következtében a tettes a magatartását nem tudta irányítani.

– A *megalapozott kockázat* társadalmilag hasznos célra törekvés esetén, ha ezt a célt más eszközökkel nem tudta elérni és a tettes megfelelő intézkedést tett a büntetőjogilag védett érdekek károsításának megelőzésére.

– *Parancs vagy rendeleti előírás teljesítése*, ha a tettes a nyilvánvalóan törvényellenes parancs vagy ilyen rendelet teljesítésével szándékos bűncselekményt követett el. Különbösen az okozott kárért, sérelemért az viseli a felelősséget, aki a parancsot illetve a rendelkezést kiadta.

Megjegyzendő, hogy a *megengedett jogos védelemnél* a Btk. a korábbi 1960. évi arányossági elvhez tér vissza.

A *büntetőjogi felelősség alóli mentesüléshez vezető okokat* az új Btk. előírja: ilyen a tevékeny megbánás és a károsult kibékítése jóvátétellel összekapcsolva. Mind a tevékeny megbánás, mind a kibékítés jóvátétel esetében mellőzhető a tettes büntetőjogi felelőssége a kevésbé súlyos bűncselekményeknél, azaz a két évig tartó szabadságvesztéssel fenyegetés esetében. Tevékeny megbánásnál ezen túl is mellőzhető a büntetőjogi felelősség, de csak akkor, ha ilyen lehetőséget a különös rész kifejezetten tartalmaz, s csak az első büntényesekre, mérlegeléstől függően.

A *szankciórendszerben* a következő új büntetések szerepelnek:

– Az elkövetőnek a pihenőnapon vagy a szabadnapján történő – *díjazás nélküli* – *munkavégzése*, amely 60-tól 240 óráig terjedhet (*közérdekű munka*).

– *Szabadságkorlátozás* az előzetesen nem büntetett személyeknél, akiket szándékos bűncselekmény miatt ítélték el 1-től 3 évig terjedő tartamban és a gondatlan bűncselekmény miatt elítélteknél 1-től 5 évig terjedő elrendelés esetén. E büntetés végrehajtása ún. bv. igazgatású javítótelepeken történik, ahol az elítélteket bár nem őrzik, de mégis bizonyos felügyelet alatt állnak. Ez a szabadságkorlátozás az 1992-ben eltörölt feltételes elítélést pótolja.

– *Elzárásbüntetés*, amely lényegében rövid tartamú szabadságvesztés (1 hótól 6 hónapig). Végrehajtása szigorított végrehajtási feltételek mellett, speciális elzárási házakban történik.

– Az *életfogytig tartó szabadságvesztés* csak a halálbüntetés alternatívájaként (átváltoztatásaként) rendelhető el.

A munkabüntetés és az elzárásbüntetés Btk-beli rendelkezései későbbi időpontban, de legkésőbb 2001-ig valósítandók meg a gyakorlatban.

A *határozott ideig tartó szabadságvesztés* – az elzárásbüntetés bevezetésével összefüggésben – minimuma 3-ról 6 hónapra és a maximuma az elvileg 10-ről 20 évre emelkedett.

A *halálbüntetést* az új Btk. is fenntartja, alkalmazási körét azonban a különösen súlyos, élet ellen irányuló szándékos büntettek korlátozza. Nem lehetséges az alkalmazása a fiatakorúakkal, a nőekkel és a 60. életévüket betöltött férfiakkal szemben. Új a végrehajtás módjának szabályozása is a Btk-ban, amely jelenleg az agyonlövés.

A 44. cikk (7) bekezdése az említett főbüntetéseket sorolja fel és viszonylag bőveges választást enged a bíró számára, amely ugyanakkor nehéz is. Így például az egy-

szertű lopást pénzbüntetéssel, közérdekű munkával, javítómunkával, 6 hónapig terjedő elzárással vagy 3 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetik.

Az 50. cikk a javítómunkát szabályozza, amelynek lényege, hogy az elítélt munkabérének egy részét meghatározott időtartam alatt levonják, és csak az elítélt korábbi munkahelyén hajtható végre.

A vagyonekobzás mellékbüntetés alkalmazási körét korlátozták, amely csak akkor rendelhető el, ha az elítélés súlyos vagy különösen súlyos bűncselekmény miatt történt, amit haszonszerzés céljából követtek el és ha azt a különös rész az adott bűncselekménynél előírja. (Az 1960. évi Btk-ban ez a mellékbüntetés az állam elleni bűncselekményeknél is elrendelhető volt.)

Egyéb rendelkezések

– A büntetési cél újrafogalmazása (a társadalmi igazságosság visszaállítása, az elítélt javítása, valamint újabb bűncselekmények megelőzése).

– Feltételes beszámítási képesség bevezetése a 14. és 18. év közötti fiatalkorúaknál.

– Lehetőség a bíróság számára, hogy kóros eredetű korlátozott beszámítási képesség esetén büntetés helyett orvosi kényszerintézkedést rendeljen el.

– A bűnösség meghatározásánál a gondatlan cselekmény csak a különös részben kifejezetten előírt esetekben üldözhető büntetőjogilag, továbbá a bűncselekmény társadalmilag káros következményeire a szándékosságnak, vagy a gondatlanságnak ki kell terjednie.

– Az előkészület büntethetőségének korlátozása a súlyos és a különösen súlyos bűncselekményekre, azaz amelyeket a törvény több mint 5 évi szabadságvesztéssel fenyeget.

– Az új törvény szabályozása különbséget tesz a bűncselekmények csoportos elkövetése, az előzetes megállapodás alapján történő csoportos elkövetés, a szervezett csoport és a bűnszervezet (35. cikk) között. A bűnszervezet megfogalmazása szerint olyan szervezett csoport, amely a súlyos vagy különösen súlyos bűncselekmények elkövetésére szerveződött vagy e célokra létrejött szervezett csoportok összefogása. A szervezett csoportok és a bűnszervezetek szervezői, vezetői és résztvevői messzemenő felelősséggel tartoznak ezen szerveződések által elkövetett bűncselekményekért.

– A büntetékiszabási kritériumok újrafogalmazása történt meg.

Az új Btk. tartalmazza – a kodifikációs elvnek megfelelően – a *fiatalkorúak büntetőjogát* is, bár ez összesen 10 cikket foglal magában. Tartalmilag a szabályozás arra korlátozódik, hogy 18 év alatti személyeknél halálbüntetés, életfogytig tartó szabadságvesztés, vagyonekobzás és a szabadságkorlátozás kizárt (88. cikk). Büntetés helyett nevelő jellegű intézkedések kerülnek előtérbe, mint a megrovás, szülői vagy állami szerv felügyelete alá adás, kötelezés kártérítésre és más speciális kötelezések elrendelése. A 18 és 20 év közöttiek kivétele esetekben az elkövetett tett jellegének és az elkövető személyiségének figyelembe vételével kedvezményben részesíthetők (96. cikk).

Az új orosz Btk-t kritikusán értékeli a szakmai közvélemény és számos további változást, módosítások beépítését sürgeti. Úgy tűnik, hogy Oroszországban a büntetőjog szükséges stabilitását az új Btk. elfogadásával és hatályba lépésével még nem sikerült elérni.

Más újdonságok

1997. június 6-án a hivatalos lapban megjelent az új lengyel Btk., amely 1998. január 1-én lép hatályba.¹² Ezt megelőzően 1997 tavaszán az új lengyel alkotmányt tették közzé,¹³ majd publikálták az új lengyel büntető eljárási törvényt is.

Az új büntető kódex ismertetésére most még nincs lehetőség, de az már ismert, hogy a büntetések között a pénzbüntetés, a szabadságkorlátozás és a szabadságvesztés mellett már nem szerepel a halálbüntetés. Az utóbbi években moratórium érvényesült ezen legsúlyosabb büntetés végrehajtására, s az utolsó kivégzés Lengyelországban 1988-ban történt. Az 1989 és 1996 közötti időszakban a lengyel bíróságok jogerősen összesen 14 halálbüntetést szabtak ki, amelyeket ténylegesen már nem hajtottak végre.¹⁴

Az új Btk-ban változatlanul megmaradt a 25 évi szabadságvesztés. A határozott tartamú szabadságvesztés minimuma 1 hó és a maximuma 15 év. Bevezetésre került az életfogytig tartó szabadságvesztés és e büntetésből a feltételes szabadlábra bocsátás 25 év után lehetséges.

A halálbüntetés tekintetében máshol is történt lényeges változás. Az Amnesty International 1996. évre vonatkozó éves jelentése arról számol be, hogy 1996 augusztusában Belgium eltörölte a halálbüntetést valamennyi törvényi tényállásra.

1996. végén Belgiummal együtt 58 állam iktatta ki teljes mértékben a halálbüntetést, míg 15 állam csupán a rendkívüli időszakban elkövetett legsúlyosabb bűncselekményekre – pl. háborús bűntettek – írja elő ezt a büntetési nemet. Mintegy 27 államban a halálbüntetés alkalmazásának törvényi lehetősége változatlanul megmaradt, azonban ezekben az országokban legalább 10 év óta nincs kivégzés. Az Európai Konvenció 6. sz. jegyzőkönyvét ratifikáló államok száma 1996-ban 24-re emelkedett. Ugyancsak 1996-ban 29 állam tartozott az ENSZ Egyezségokmányának 2. fakultatív jegyzőkönyvét elfogadók közé. A halálbüntetést teljes egészében eltörölő államok közül 24 ország az alkotmányában is rögzítette e büntetés alkalmazására vonatkozó tilalmat. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1996. június 28-i 1097. sz. határozatában megerősítette, hogy minden államnak, amely az Európa Tanácsba kíván belépni, azonnali kivégzési stoppot kell elrendelnie és készségét kell kinyilvánítania arra, hogy az Európai Konvenció 6. sz. jegyzőkönyvét elfogadó államokhoz csatlakozik.

Az éves jelentés tájékoztat arról is, hogy 1996-ban legalább 39 államban legalább 4.272 embert végeztek ki és 76 országban 7.107 személyt ítétek halálra. Ez azonban csupán azon adatsor, amely az Amnesty International számára ismertté vált, a tényleges adat ennél bizonyosan nagyobb.¹⁵

A legfejlettebb, demokratikus berendezkedésű országok közül az USA az egyetlen ország, amely a halálbüntetést – emelkedő tendenciával – ma is alkalmazza. 1994 végén az USA-ban összesen 2.890 elítélt volt a halálra ítétek celláiban (death row). Még mindig 10 tagállam megengedi a 18 év alatti kiskorúakkal szemben a halálbünte-

¹² Kodeks karny. In.: Dziennik Ustaw, 1997. Nr. 88. Poz. 553.

¹³ Konstytucja... In.: Dziennik Ustaw, 1997. Nr. 78. Poz. 483.

¹⁴ Lammich, S.: Die Todesstrafe in Polen in den Jahren 1944–1996. WGO–MFOR 1997. Osteuropa-Umschau. 91–92. p.; Szumski, J.: Az életfogytig tartó szabadságvesztés Lengyelországban. Magyar Jog 1997. évi 2. sz. 108–111. p.

¹⁵ Amnesty International Report 1997. Amnesty International Publications, London, July 1997.

tést, 1992 végén a 2.575 halálra ítélt közül 12 volt 20 év alatti személy, 1994 végén pedig 2.466 főből 19 elítélt. 1995-ben a halálra ítélték száma meghaladta a 3.000-et.¹⁶

Egy amerikai tanulmány arról számol be, hogy 1905 és 1987 között az USA-ban 23 téves kivégzés történt és 100 fölött van az 1900–1991-ben ártatlanul halálra ítélték száma.¹⁷ Az amerikai represszív kriminálpolitikai klímát nagyon jól jellemzi az a tény, hogy 1995 végén Texas állam új rendelkezést bocsájtott ki, amely az áldozatok hozzátartozóinak jogaként szabályozza, hogy a halálra ítélték kivégzésénél személyesen jelen lehessenek.¹⁸

Összegzésként megállapítható, hogy az USA-ban – de más országokban is, mint pl. Kínában, újabban az angoloknál – aggályos, az európai mérce szerint módfelett szigorú, s represszív kriminálpolitika és büntető gyakorlat alakult ki a legutóbbi időszakban, elsősorban a "law and order" ideológiája nyomán. Ez a kifejezős szó szerint ugyan "jog és rend"-ként fordítható, tartalmilag azonban leginkább a "kemény kéz" büntető-politikájaként jellemezhető. Csak bízni lehet abban, hogy ezt az egyértelműen elrettentő példát – egyébként az USA-t sok tekintetben nem ritkán előszeretettel utánzó, sőt majmoló országok, így hazánk is – nem követik. Sajnos, ez a bizakodás – a legújabb magyar büntetőjogi törvényhozásra figyelemmel – nem látszik megalapozottnak.

Vázlatos kritikai észrevételek a magyar Btk. legutóbbi változtatásáról

Úgy tűnik, hogy a magyar törvényalkotási gyakorlatot nem csupán szakmai szempontból,¹⁹ hanem szélesebb körben is erőteljes kritika éri. Az Élet- és Irodalom ez év október 10-i számában olvasható, hogy ... "ebben az országban a jogszabályalkotáson valami egészen különös átok ül, minek következtében – bár lassan párosával születnek a törvények – egyik használhatatlanabb, mint a másik. ...a mennyiség az istennek nem képes átcsapni minőségbe."²⁰ Az előbbi megállapítás bizonyos fokig a Btk. legutóbbi változtatására is vonatkoztatható.

Az 1997. szeptember 15-én hatályba lépett 1997. évi LXXIII. törvény²¹ rendelkezik a Btk. legutóbbi módosításáról. E törvény – legalább is az indokolás szerint – alapvető célkitűzése a differenciáltabb büntetéskiszabási gyakorlat törvényi feltételeinek a megteremtése. Ténylegesen viszont ez a törekvés – egy-két rendelkezéstől eltekintve – csak a szigorításban, a represszió növelését szolgáló, továbbá a nem kellően átgondolt és emiatt is nagyon nehezen alkalmazható szabályok beépítésében nyilvánult meg.

A szigorítást, a büntetőjog kiterjesztését a következők jellemzik:

Az utóbbi években rendszeres, s ismételt szigorítást jelentő módosítgatások érintik az *életfogytig tartó szabadságvesztést*. Az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésnél megtartja a jelenlegi új szabályozás a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének a tizenöt–huszonöt év közötti meghatározását, kivéve azokat a legsúlyosabb élet elleni bűncselekményeket, ahol a büntethetőség nem évül el: ebben az esetben a bíróság a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját húsz és harminc év kö-

¹⁶ Kaiser, G.: Kriminologie. Ein Lehrbuch. 3. Aufl. Heidelberg, 1996. 1044–1046. p.

¹⁷ Idézi Kaiser, G.: i.m. 1044. p.

¹⁸ Riklin, F.: The Death of Common Sense... In.: Festschrift für Jörg Rehberg, Zürich, 1996. 270. p.

¹⁹ Vö. Nagy Ferenc: Új fejlődési irányok, avagy a tradicionális jogállami büntetőjog eróziója. Magyar Jog. 1997. 6. sz. 333–337. p.

²⁰ Kovács Zoltán: Korábbi és újabb jogszabályok.

²¹ Megjelent a Magyar Közlöny 1997. évi 66. számában: 4897–4903. p.

zött határozhatja meg. Miután a gyakorlatban ezen legsúlyosabb büntetést csak az a szándékos emberölés minősített esetei miatt alkalmazzák a bíróságok, így a feltételes szabadságra bocsátás lényegében húsz és harminc év között alakul majd. További szigorítást jelent a 47/A. § (4) bekezdésének új szabálya is.

Számos bűncselekménynél a *büntetési tétel alsó határának felemelése* történt meg, ez tipikusan azt jelentette, hogy az öt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények körében a törvényhozó egy éves speciális minimumot határozott meg.

Több bűncselekmény tekintetében a *büntetési tétel emelése* következett be. Más esetekben új – szigorúbban büntetendő – minősítő körülmények épültek be a tényállásba.

Új bűncselekményi tényállások létesítése, azaz a kriminalizáció figyelhető meg egyes gazdasági bűncselekmények körében, a bünszervezet létrehozása, a tiltott pornográf felvételek készítése tekintetében.

Néhány súlyos bűncselekménynél az *enyhítő rendelkezések alkalmazásának korlátozásával* kívánta a jogalkotó elérni a büntetéskiszabási gyakorlat szigorodását.

Az egyébként is aggályosnak tekinthető *vagyonelkobzás* esetében a törvény bevezeti *újból a kötelezően* elrendelendő esetkört.

Az erőszakos közöszülés és a szemérem elleni erőszak tekintetében a törvényi változás *megszüntette* a házasságkötéshez kapcsolódó *korlátlan enyhítés lehetőségét*.

A *nehezen alkalmazható törvényi változások* között elsőként kell megemlíteni a *bűnszervezet* nem kellően behatárolt meghatározását és a bünszervezet tagjakénti elkövetés minősítő körülménykénti értelmezését. Ugyanez vonatkozatható a bünszervezet létrehozása büntetéknek új szabályozására.

A *közérdekű munkára vonatkozó új szabályozás* e főbüntetés tartamának generális minimumát egy napban, míg a maximumát ötven napban határozza meg. A korábbi szabályozás maximumként a túlzottan magas száz napi tartamot jelölte meg és a Btk. 1997. évi módosítása csökkentette e főbüntetés leghosszabb tartamát a felére. A külföldi szabályozásoktól eltérően a közérdekű munkára vonatkozó legújabb hazai törvényi rendelkezés e főbüntetés tartamát változatlanul napokban és nem órákban szabja meg.

Az előző szabályozástól eltérően az új törvényi módosítás az egy napi közérdekű munkát hat óra időtartamban rögzíti. A fentiekből következően a közérdekű munka tartamának alsó határa egy nap, azaz hat óra, felső határa pedig ötven nap, azaz háromszáz óra.

A korábbi Btk. rendelkezés nem rögzítette azt, hogy az egy napi közérdekű munkának hány óra munkavégzés felel meg, erről a Bv. tvr. 61. § (2) bekezdésében található olyan előírás, amely szerint a közérdekű munka végrehajtása során a napi munkaidő legalább négy óra, legfeljebb nyolc óra. Ezt az igazságtalannak tekinthető szabályt a Btk. 1997. évi módosításával összefüggésben – meglepő módon – nem helyezték hatályon kívül, így jelenleg az az igen furcsa és ellentmondásos helyzet állapítható meg, hogy az *egy napi munkaidő óraszámára vonatkozóan egyidejűleg két, ugyanakkor egymástól eltérő rendelkezés van hatályban*.

Az *erőszakos közöszülés* tényállása több tekintetben módosult, így változott a passzív alany meghatározása is azzal a törvényhozói szándékkal, hogy lehetővé tegye nem csupán a házassági életközösségen kívüli, hanem az azon belül elkövetett nemi erőszak megbüntetését is. Ennek a törekvésnek a legegyszerűbb megvalósítása az lehetett volna, hogy a korábbi szabályozás helyébe "Aki *nőt* erőszakkal ... lépett volna. Ehelyett az szerepel az új szabályozásban, hogy "Aki *mást* erőszakkal...

Vagyis ezzel a változtatással nem csupán nő, hanem férfi sérelmére elkövetett nemi erőszak is e törvényhely szerint büntetendő. Ezzel viszont nincs egészen összhangban a Btk. 197. § (2) bekezdés c) pontja. Azaz hogyan lehetséges, hogy egy férfi sértettel azonos alkalommal egymás cselekményéről tudva többen közösülnek?

Az új törvényi módosítás az erőszakos nemi deliktumoknál új – szigorúbban büntetendő – minősítő körülményt vezetett be, ha a sértett 12. életévét be nem töltött személy. Ugyanakkor megmaradt a korábban is szabályozott értelmező rendelkezés a Btk. 210. §-ban, azaz a 12. életévét be nem töltött személyt védekezésre képtelennek kell tekinteni. Vagyis a jogalkalmazó a jelenlegi új helyzetben nem tudja megnyugtatóan eldönteni, hogy a 12. éven aluli személlyel szemben elkövetett közösülés vagy fajtalanság az érintett erőszakos nemi deliktum alapesetét (a védekezésre képtelen 12 éven aluli személyre figyelemmel), vagy a bűncselekmény minősített esetét (a sértett a 12 életévét nem töltötte be) alkalmazza-e.

Talán az egyik "legszebb új törvényi megoldás" az, amikor a módosító törvény 27. §-a "újraszabályozza", azaz megismétli a Btk. 208. § szerinti szemérem sértés tényállását úgy, hogy a korábbi szabályozáshoz képest semmilyen törvényi változás nincs. A törvényi változás új iránya tehát itt az, hogy azonos marad.

FERENC NAGY

ÜBER DIE NEUESTEN STRAFRECHTLICHEN
ÄNDERUNGEN – AUSLÄNDISCHER UND UNGARISCHER
ÜBERBLICK

(Zusammenfassung)

Der Autor dieser Abhandlung befasst sich mit dem Überblick mehrerer strafrechtlicher Änderungen im Auslande und in Ungarn.

Im ersten Teil werden einige Modifikationen des österreichischen und englischen Strafrechts kurz dargestellt.

Der zweite Teil beschäftigt sich mit dem neuen spanischen Strafgesetzbuch, das am 24.5.1996. in Kraft getreten ist. Der Autor überblickt im dritten Teil das neue russische Strafgesetzbuch, das am 1.1.1997. in Kraft trat.

Im weiteren schreibt der Verfasser über die anderen ausländischen Neuheiten und dann kritisiert er das neueste ungarische StGB-Änderungsgesetz (LXXIII/1997).